

»THORS MÄRKE» OCH HIMMEL- RIKETS NYCKLAR

Av *BERTIL ALMGREN*

Den lilla genombrutna bronsbit, som här avbildas (bild 1), hittades en sommardag år 1709, två månader efter slaget vid Poltava, då några lärda herrar spatserade ut till Gnista i Vaksala socken utanför Uppsala. Kanske voro de nämnda herrarna ännu i lycklig okunnighet om att döds kampen börjat för det stolta svenska storväldet, som med rätta räknade sina anor till de 'gamble göther och svear', vars ben vilade i de gravhögar, som nu voro föremål för herrarnas intresse. Det är riksantikvarien PERINGSKIÖLD, som berättar om fyndet i sitt 1710 utkomna stora arbete om uppländska fornminnen, *Monumenta Uplandica* (sid. 266): »Ibland många gamla hedniska grafbackar, war en Ättehög, hvilken bönderne nyligen halfparten afskurit til fylning på landswägen. Tillika med Häradshöfdingen Gabriel Duhre, sonen Carl Duhre, och Capellanen Herr Matthias Saleman, begaf jag mig then 29. augusti åhr 1709, at beskåda samma halfbortskurna Ättehög; Här ibland mullen syntes några swarta kål och brända Människoben, wid wilka thå jag med min käpp litet påtade, fans thäribland en liten Glasknapp, och några i branden hopflutne kopparsmulor. Thär fans ock ett litet Kors af Koppar, tjockt som en riksdaler, litet högt, af bifogade anseende och storlek:» Här följer den Peringskiölds bild, som nedan avbildas.

Det är ingalunda något för en riksantikvarie ovanligt ärende som Peringskiöld var ute i. Inte minst under de senaste decennierna har Riksantikvarieämbetet undersökt otaliga gravhögar som förstörts eller hotats av vägar och grustäkt. Men utgrävningsmetoderna ha något förändrats sedan Peringskiöld »på-

Bild 1. Bronsföremål, funnet år 1709 vid Gnista i Vaksala s:n (StHM 266).

tade litet med sin kapp». Inte heller hans tolkning av fyndets innebörd står sig helt inför en sen tids forskning, ty den är uppfylld av Rudbecks fantastiska teorier om de gamla nordiska gudarna och deras dyrkan; trots det innehåller den kanske några korn av sanning.

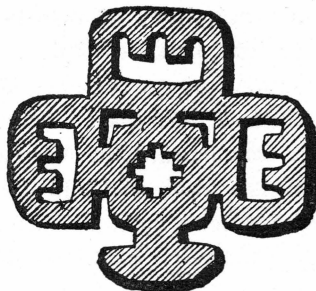
»Thetta hedniska Kopparkors», heter det hos Peringskiöld, »är konstigt igenombrutit med tre Kronor, hvilket Thors tjenare och hedniske Wachthållare fordom till sina tre krönte gudars åminnelse burit hafwa, antingen som ett spänne på sina kappor och kläder, eller som en prydnad och amuletum på sin kropp; I hwilkets ställe the Christne, särdeles Finnar, Estländare, Ryssar och Greker, sinom återlösare Christo til åminnelse nu hära små Kors på sina halsar och bröst.

Then åttkantiga bilden, som en blixst eller Thors märke, midt uthi vårt fundna Hedniska Kors, will föreställa gudarnas åttkantige öppna saal, thärest then högbolde Odin under Apollinis eller Solens namn dyrkades, kring hwilken Thors tjenare eller Kongl. Ämbetsmän wacht hullit; och synes salen af sin åttkant och fyrhörnige altar nestan trind, som Diodorus Siculus förmålt hafwer.

The tillsätne hjärtan eller två större altarer uthom then korsritade salen, synas wilja beteckna Undersåtarnas kärlek och trohet emot sina krönte gudar och Konungar.

Alle kännare af gammalt Romerskt Mynt och annat ur jorden upgravit Koppar-tyg måste tilstå at thetta vårt fundne Hedniska Kopparkors til sin ålder wida öfvergår Kejser

Bild 2. Riksantikvarien Peringskiölds teckning av föremålet å bild 1. Han tolkade de yttre figurerna som TRE KRONOR och mittfiguren som Thors märke eller blyxt, eller som en plan över Odins åttkantiga öppna sal!

Augusti Mynt. Ty thetta vårt fynd är af långlig ålder i sin hedniska graf blifwit nästan alt igenom grönt ergat, och så frönt och skört at thet något bräcktes wid uptagningen uthur jorden, och än vidare hantering under afritningen.

Sådant gammalt bevis om *Tre Kronors ålder* har nu jorden förwarat oss uthi många hundra, ja kanske i några tusende åhr, hvilket en gemen spade och käpp på en lyckelig stund uppenbarade then 29. augusti, åhr 1709.»

Peringskiölds underbara metod att räkna ut bronsbitens eller kopparkorsets ålder genom att konstatera, att det är ännu ärgigare än de kejsar Augusti mynt, som användes då påbudet kom att all världen skulle skattskrivras för 1,942 år sedan, är en metod som icke torde vara mycket att lita på. Det är tydligt att graven innehöll resterna av ett libbål, ett begravnings sätt som var vanligt i Uppland både under vikingatiden och dessförinnan. Genom jämförelser mellan 'Kopparkorset' och andra föremål kan man anta, att det tillverkats någon gång omkring år 800 e. Kr., följaktligen strax innan Ansgar kom till Birka i Mälaren för att missionera. De föremål man närmast kan sammanställa 'Kopparkorset' med, äro nycklar av brons av en bestämd typ, avbildade här (bild. 4 och 5) vilka äro vanliga i gravar från början av vikingatiden och kanske något dessförinnan, eller omkring 800. Ett försök att rekonstruera kopparkorset som handtaget till en bronsnyckel ses å bild 3. Därmed försvinna alla Peringskiölds kostliga funderingar om dess egenskap av plankarta över »gudarnas åttkantige öppna

sal» och hans storvulna tanke om ett mångtusenårigt bevis för Tre Kronors ålder. Men när Peringskiöld talar om det såsom »en prydnad eller amulettum (amulett) . . . i vilkens ställe de Kristne, . . . bära ett kors på sin hals» kommer han kanske sanningen närmare än man först skulle tro. Ty den bronsnyckel, som 'Kopparkorset' utgjort en del av, har måhända icke varit avsedd för praktiskt bruk utan har varit en prydnad eller amulett, som kunde skydda sin bärare från ont. Och man skulle kunna gå ett steg längre och säga: den har ursprungligen varit avsedd icke att låsa upp ett vanligt lås i en vanlig dörr utan till att öppna himmelrikets port. Himmelrikets nycklar leda sitt kristna ursprung från det tillfälle då Jesus säger till Petrus (Matt. 16: 19): »Jag skall giva dig himmelrikets nycklar: allt vad du binder på jorden det skall vara bundet i himmelen och allt du löser på jorden det skall vara löst i himlen.» Vad har då bronsnyckeln från gravhögen i Vaksala med himmelrikets och Sankte Pers nycklar att göra?

I mitten av nyckeln bildar det genombrutna mönstret en korsliknande figur, som kan jämföras med en av de övriga här avbildade nycklarna (bild 4). Denna figur förekommer ej sällan på nycklar av samma typ och från samma tid, men nästan lika ofta finns här ett riktigt kors, som i vissa fall otvivelaktigt är placerat där som ett kristet tecken. Även andra kristna emblem kunna ses på nycklarna såsom den ovan avbildade, utsökt stiliserade hjorten (bild 5). Denna föreställer den hjort, vilken är symbol för Kristus i den fornkristna samling av fantastiska djurfabler, som kallas Bestiarius eller Physiologus, där djuren och deras kamp mot andra djur framställas som sinnebilder för Kristus och hans kamp mot det ondas makter. På Nordens äldsta mynt, de s. k. Birkamynten, som antagligen börjat präglas omkring 800 e. Kr., kan man se både hjorten och andra bilder, som kunna tolkas med Bestiarius' hjälp. Kristna tecken synas alltså ha använts i Norden före Ansgar.

Men om de inte kommit med Ansgars mission, hur ha de då kommit hit? Bronsnycklarna kunna i detta fall visa vägen.

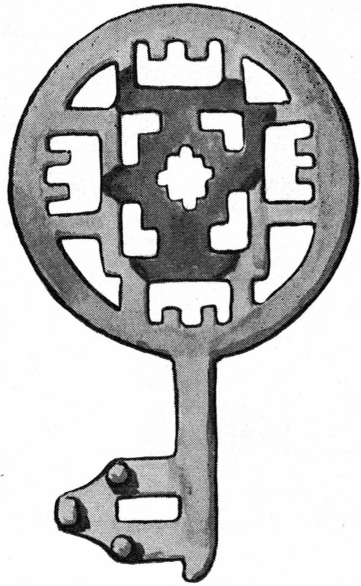

Bild 3. Bronsföremålet å bild 1 rekonstruerat som nyckel.

De finnas i tämligen likartade former dels i Norden, dels i Västeuropa. Vaksalanyckeln tillhör den lilla grupp, som finnes i Uppland och varav större delen är funnen i vikingatidsstaden Birka. De flesta svenska härröra emellertid från södra och sydvästra Sverige, särskilt Öland, södra Småland och Skåne samt Västergötland. Det är samma områden, som, när det gäller senare tiders svenska folkkultur, först ha fått och tagit upp inflytanden från Västeuropa via Danmark, på samma sätt som förhållandet är i Norge, där ett anseeligt antal nycklar hittats. I Danmark äro dessa nycklar mycket talrika; de gå som ett band över Själland och Fyn, markerande handelsvägen till den jylländska halvöns smalaste del, nere i Schleswig, där redan under vikingatiden en viktig handelsstad, Hedeby, befann sig. I sagda stad ha flera nycklar hittats och fynden fortsätta tvärs över till Nordsjön, angivande den väg som användes för Nordens handel med Västeuropa i stället för den farofyllda segelleden norr om Jylland runt Skagen. På den

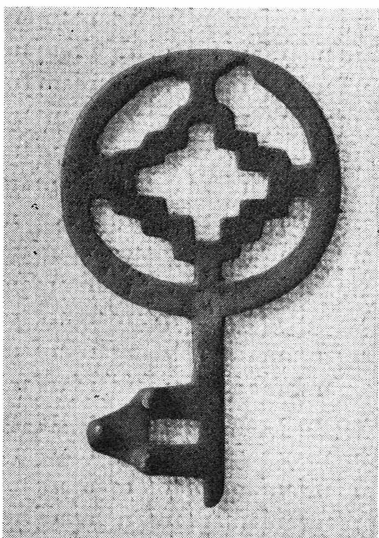

Bild 4. Bronsnyckel från tiden omkring år 800 e. Kr., f. vid Ramsättra, Köping, Öland. Antagligen buren som amulett och kanske ytterst avsedd att föreställa himmelrikets nyckel.

tyska Nordsjökusten och alldeles speciellt i Holland ligga fynd-
orterna för ett stort antal nycklar, i Holland bland annat i
den med Birka i Mälaren och Hedeby i Schleswig samtida
handelsstaden Dorestad. Det var därifrån Ansgar började sin
resa till Norden, säkerligen utefter just här beskrivna väg. I
England, särskilt i dess östra delar, finnas nycklar, men det
verkliga centrum för dem är i Rhendalen, där många hittats
i städerna Mainz och Strassburg och kringliggande områden.
Det märkliga är, att inga nycklar av här behandlade typ hit-
tats i de stora hedniska eller halvkristna germangravfälten i
Rhendalen. Nycklarna måste tydligen tillhöra en tid då man
efter antagandet av kristendomen upphört att begrava på de
gamla hedniska gravfälten, således 600—700-talen.

Nämnda århundraden är tiden för den kristna missionen
bland de hedniska och halvhedniska germanerna i dessa trak-
ter. Det märkliga är, att denna mission, som utfördes av
anglosachser, d. v. s. engelsmän, har samma utbredning med
huvudvikt på Holland och Rhendalen som nycklarna. Ännu
mer påfallande är koncentrationen av nycklar till Mainz, som

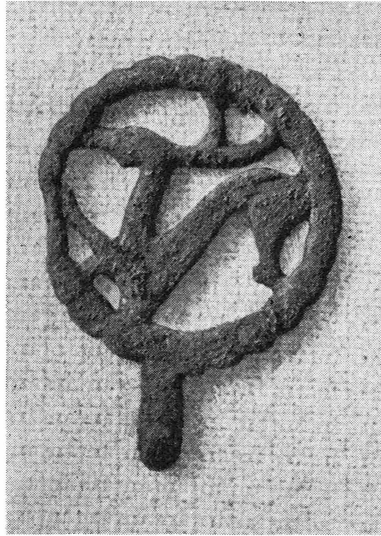

Bild 5. Bronsnyckel (axet avbrutet) från omkring 800 e. Kr., f. vid Bäck, Kånna, Småland, med hjort som sinnebild för Kristus, ett tecken på kristna inflytanden i Norden före Ansgar.

på mitten av 700-talet blev ärkebiskopssäte för den som kristnade dessa områden, Tysklands apostel, den helige Winfred eller Bonifatius. Och denne Bonifatius ansåg sig stå under Sankt Peters speciella beskydd, vilket ingalunda var märkligt i dåtidens engelska kyrka, som — med någon överdrift — kan sägas ha trott mer på Sankt Petrus än på Jesus. Varför man vördade Petrus så mycket framgår av en märklig historia från tiden för Englands kristnande.

Omkring år 600 hade romerska missionärer kommit till södra England och haft en viss framgång bland de hedniska anglosachserna-engelsmännen. Men de hade svåra konkurrenter i de irländska munkarna, vilka representerade den gamla grekisk-orientalistiskt färgade kyrka, som hållit sig kvar på det avlägsna Irland under folkvandringstidens stormar. Det var dessa munkar, som först lyckades kristna större delen av England, under det att romerska kyrkan snart förlorade det mesta av den mark den vunnit i Sydengland.

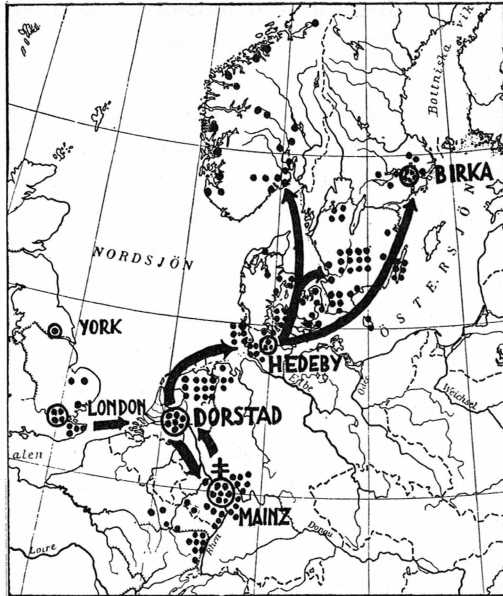
Vid mitten av 600-talet regerade i York i Northumberland i norra England konung Oswy, som var iriskt kristen, medan

hans gemål, som härstammade från Sydengland, var romersk-katolik. På grund av att den iriska och den romersk-katolska kyrkan hade olika beräkningsgrunder för påsken, uppstod stora besvärligheter vid hovet, ty när drottningen firade påskdagens glädjefest, kunde konungen ännu vara mitt i fastan och ibland tvärtom. Då konungen, som den mera materialistiskt anlagde german han var, ansåg att ordning och reda i hovhållningen var förmer än teologiska subtiliteter, sammankallade han iriska och romersk-katolska präster till ett möte för att få klarhet i frågan om vilkendera påskräkningen som var den riktiga.

De iriska biskoparna kunde som auktoritet för sin beräkning av påsken åberopa en irisk helgonbiskop, Columba, och aposteln Johannes. Mot dessa uppträdde på Roms sida en engelsman, Wilfred. Hängiven beundrare av Rom och påven i dennes egenskap av Petri efterträdare framhöll han som auktoritet Petrus, apostelfursten, till vilken Jesus hade sagt »Jag skall giva dig himmelrikets nycklar». När konungen hörde detta, utbrast han: »Då Petrus är portvakten, så vill jag icke sätta mig emot honom, utan söka följa honom efter bästa förmåga, så att, när jag kommer till himmelrikets port, det är någon där som öppnar för mig, och icke den som har nyckeln vänder sig från mig.»

Det är helt visst icke någon ironisk mening i dessa ord. För germanen var himmelrikets port verklighet och ve den, som ej stod väl med portvakten, Sankte Per! Fördenskull gick nu konungen med hela sitt hov över till den romersk-katolska läran och ställde sig därmed under den himmelske portvaktens beskydd. Detta renderade honom en artig skrivelse från påven, vilken som present till drottningen översände en nyckel innehållande ett stycke av apostelns boja såsom relik. Sålunda mötas här den nydöpte germanens fasta tro på Petrus, vilken i handen har den nyckel som ensam förmår öppna porten till saligheten, och påvens Petrusrelik i form av en nyckel. Skulle ej detta kunna tänkas ha givit upphov till en sed att bära en nyckel som skydd och bevis på att man

Bild 6. Karta utvisande utbredningen av bronsnycklar från 700—800-talen e. Kr. Nycklarna ligga längs de viktigaste handelsvägarna, vilka också missionärerna torde ha följt.

tillhörde den rätta läran och stod under den helige Portvaktens beskydd?

Det finns också andra skäl för att en sådan nyckel kunde vara värdefull. Påven Gregorius den store i slutet på 500-talet, som framför allt arbetade på att göra Rom i egenskap av aposteln Petrus' biskopssäte till medelpunkt i kristenheten, var den förste som använde sådana Petrus-nyckelrelikier som presenter till högtstående personer, bland annat ett par germankungar. I de medföljande breven säger påven själv: »Jag sänder en nyckel med ett stycke av den Helige Aposteln Petri boja, vilken, hängd kring Er hals, skall skydda Er från allt ont.» Ännu tydligare framhåller han dess egenskap av amulett i ett brev till en tydligen mycket materialistisk västgoterkung: »— — — den skall mångfaldiga Edra rikedomar genom sin välsignelse». Det är till en germankung påven skriver detta. Kan man då förundra sig över att germaner skulle ha ansett himmelrikets nyckel som en synnerligen nyttig sak,

vilken, hängande om halsen på samma sätt som ett krucifix, förlänar såväl rikedomar och skydd mot ont som salighet efter döden?

Seden att bära nyckelamuletter, som kan ha uppstått i det Petrustroende England, skulle då ha följt de engelska missionärerna till Holland och Rhenlandet på 700-talet, och därvid framför allt koncentrerats till den engelske missionsbiskopens stad: Mainz. Från Mainz har bruket att bära Petrusnyckel spritt sig över Holland till Norden. Men hur har den uppfattats där? Att den i Norge och Sverige icke tolkades som Petersrelik eller nyckel till himmelriket får väl anses sannolikt, eftersom nycklar där ofta förekomma i hedniska gravar med brända lik. Men ingenting hindrar att de ansetts vara verksamma och prydliga amuletter, på samma sätt som små krucifix, vilka kunna hittas i samma gravar som Torshammare.

Däremot kan det ifrågasättas, om icke danskarna inklusive skåningarna ha haft mera aning om de kristna föreställningarna. Det är påfallande att dessa nycklar äro mycket talrika i Danmark-Skåne under 700-talet till ett stycke in i 800-talet, alltså tiden före Ansgar, en tid som kännetecknas av brist på hedniska gravar. Detta tyder onekligen på att nycklarna spelat en alldeles speciell roll under sagda tid, och att de sålunda i nämnda del av Norden verkligen varit en sorts mer eller mindre kristna amuletter. Detta skulle ej vara det enda tecknet, som tyder på starkt kristet inflytande i Danmark före Ansgar. I själva verket finns det i en samtida skrift omnämnt ett missionsförsök i Danmark omkring år 700 av, märkligt nog, en engelsk missionär, Willibrord, vilken annars var verksam i Holland.

Willibrord kom till konungen av Danmark, som visserligen icke lät döpa sig men tillät honom taga med sig trettio danska ynglingar tillbaka till Holland för att undervisa dem i kristna läran. Vad det blev av dessa trettio ynglingar vet man ej, men omöjligt är det ju icke att de återvänt till Danmark och missionerat på egen hand eller åtminstone banat väg för ett starkt

kristet inflytande, till vilket Petersnycklarna då skulle hört, liksom de kristna konstmotiv som omnämnts tidigare.

Vill man till sist formulera en slutsats angående nycklarna, befinnes det att man, åtminstone vad gäller Sverige, icke kommer mycket längre än Peringskiöld när han 1710 kallade bronsstycket från Gnista i Vaksala »en prydnad och amulettum . . . , i hvilket ställe the Christne . . . nu bära små kors». När Rudbeck skrev om det forntida Sverige, voro ofta slutsatserna felaktiga men de vetenskapliga metoderna riktiga. Ifråga om hans lärjunge Peringskiöld tycks det kunna vara tvärtom.